

11 - 17 noyabr 2016-cı il

Azərbaycan Respublikası müstəqillik əldə etdikdən sonra ölkədə baş vermiş həm siyasi, həm də sosial-iqtisadi dəyişikliklər demografik inkişafa ciddi təsir göstərmişdir. Demografik proseslər cəmiyyətin həyatının bir çox tərəfləri ilə qarşılıqlı surətdə bağlı olduğundan bu əlaqə sosial-iqtisadi hadisələrin demografik proseslərə və öz növbəsində demografik proseslərin də sosial-iqtisadi hadisələrə təsirinin təzahürüdür. Bu onunla izah edilir ki, demografiya sahəsindəki siyasət hər bir dövlətin sosial siyasətinin mühüm və başlıca tərkib hissəsi olmaqla, onun əsasını təşkil edir. Düşünürük ki, bu sahədə dərin elmi tədqiqatlarla yanaşı Azərbaycan iqtisad elminin görkəmli nümayəndələrindən biri, AMEA-nın müxbir üzvü, professor Şahbaz Muradovun "Demografik vəziyyətdə baş verən dəyişikliklər və onun nizamlanması istiqamətləri" adlı məqaləsi oxucular üçün çox maraqlı olar.

Demografik vəziyyətdə baş verən dəyişikliklər və onun nizamlanması istiqamətləri

(əvvəli ötən sayımızda)

Bunların nəticəsi olaraq hazırda Azərbaycan Respublikası əhalinin hər 10 min nəfərinə düşən həkimlərin, orta tibb işçilərinin və xəstəxana çarpayılarının sayına görə MDB ölkələri arasında 6-7-ci yerləri tutur. Belə ki, 2015-ci ilin əvvəlində olan məlumatlara əsasən, əhalinin hər 10 min nəfərinə düşən həkimlərin sayı Rusiyada 49; Ukraynada 48; Ermənistanda 42; Belarus və Qazaxıstanda 39; Moldovada 36; Azərbaycanda 35 nəfər; orta tibb işçilərinin sayı Belarusda 130 nəfər; Rusiyada 106; Qazaxıstanda 99; Ukraynada 97; Moldovada 75; Azərbaycanda və Ermənistanda 61 nəfər; xəstəxana çarpayılarının sayı Rusiyada 91; Ukraynada 88; Qazaxıstanda 63; Qırğızstanda 48; Azərbaycanda və Tacikistanda isə 47 vahid təşkil etmişdir. Belə vəziyyətin yaranmasına səbəb son illərdə ölkəmizdə səhiyyə sahəsində əldə edilmiş nailiyyətlərə baxmayaraq, hələ də əhalinin bütün ixtisaslardan olan yüksəkixtisaslı və peşəkar tibb kadrları; xəstəxana çarpayıları və ambulatoriya poliklinikası yardımını göstərən müalicə müəssisələri ilə təmin olunması və sair sahələrdə mövcud olan çatışmazlıqlar; habelə ayrı-ayrı ixtisaslar üzrə tibbi kadrların hazırlanması və bölüşdürülməsini tənzimləyən mexanizmlərin laəzmi səviyyədə olmaması; tibb sahəsində çalışanların orta aylıq nominal əməkhaqlarının səviyyəsinin son dərəcə aşağı olması və sair səbəblərə bağlıdır. Bütün bunların həlli isə səhiyyənin inkişafı, xüsusilə də tibbi kadrların hazırlanması, bölünməsi və istifadəsi sahəsində kompleks xarakter daşıyan Konsepsiyanın və Dövlət Proqramının işlənilməsi və hazırlanması və həyata keçirilməsini, habelə səhiyyə

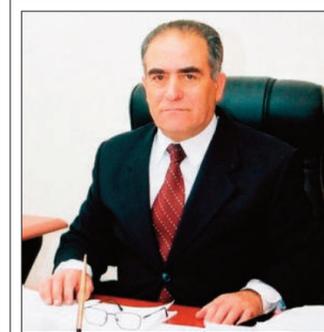
dınlar arasında isə 76,8 yaş təşkil etmişdir. Halbuki, bu göstəricilərin səviyyəsi Rusiya və Ukraynada 71; Belarusda 72; Qazaxıstan və Qırğızstanda 70; Türkmənistanda 65; Tacikistanda 67; Özbəkistanda 68 yaşa bərabər olmuşdur. Nəzərə alsaq ki, BMT-nin ekspertlərinin təsnifatına görə, ölkənin bütün əhalisinin tərkibində 65 və yuxarı yaşda olan adamların xüsusi çəkisi 4 faizdən aşağı olduqda bu, gənc, 4-7 faiz təşkil etdikdə qocalıq ərəfəsində olan, 7 və yuxarı yaş təşkil etdikdə qocalmış əhali hesab edilir, onda hazırda bizim ölkənin əhalisinin ikincilərin sırasına daxil olduğu aydınlaşır. 2015-ci ilin əvvəlində olan məlumatlara əsasən, ölkəmizdə yaşamış 9593,0 min nəfər əhalinin 2152,7 min nəfərini (22,4 faiz) 0-14 yaşında olanlar; 2564,5 min nəfərini (26,8 faiz) 15-29 yaşında olan gənclər; 570,7 min nəfərini (6,0 faiz) 65 və yuxarı yaşında olanlar təşkil etmişdir. Ölkəmizin əhalisinin 6616,4 min nəfəri və ya 69,0 faizi əmək qabiliyyətli yaşda olanlardır.

Bütün yuxarıda deyilənlərdən aydın olur ki, hazırda bütünlükdə ölkəmizdə, onun regionlarında, şəhər və kənd yerlərində müsbət demografik vəziyyət formalaşmışdır. Bunu müstəqillik illərində ölkəmizdə, onun şəhər və kənd yerlərində cins tərkibi üzrə əhalinin dinamikası və quruluşunda baş vermiş dəyişikliklərdən daha aydın görmək olar (cədvələ bax).

Cədvəldən də görünür ki, bütünlükdə götürüldükdə müstəqillik illərində, o cümlədən son 12 il ərzində (2003-2012-ci illərdə) respublikamızda əhalinin sayı sürətlə artıb çoxalmışdır. Belə ki, müstəqilliyimizin 25 il ərzində respublikamızda əhalinin sayı 32,9 faiz artaraq 7218,5 min nəfərdən 9593,0 min nəfərə, o cümlədən kişi-

lərin sayı 35,5 faiz artaraq 3524,1 min nəfərdən 4775,8 min nəfərə, qadınların sayı isə 30,4 faiz artaraq 3694,4 min nəfərdən 4817,2 min nəfərə; şəhər əhalisinin sayı 32,1 faiz artaraq 3858,3 min nəfərdən 5098,3 min nəfərə, kənd əhalisinin sayı isə 33,8 faiz artaraq 3360,2 min nəfərdən 4494,7 min nəfərə gəlib çatmışdır. Müqayisə edilən dövrdə əhali arasındakı kişi və qadınların xüsusi çəkisində isə elə bir ciddi dəyişiklik müşahidə olunmamış, kənd əhalisinin xüsusi çəkisi 0,4 faiz bənd artaraq 46,5 faizdən 46,9 faizə qalxmışdır. 2003-2015-ci illəri əhatə edən 12 il ərzində isə ölkə əhalisinin sayı 1323,8 min nəfər artmışdır ki, onların 717,8 min nəfərini və ya 54,2 faizini kişilər; 606,0 min nəfərini və ya 45,8 faizini isə qadınlar təşkil etmişlər. Bu illər ərzində ölkəmizdə əhalinin illik ərzindəki ümumi artımı 45,0 faiz çoxalaraq 2003-cü ildəki 79,9 min nəfərdən 2014-cü ildə 115,9 min nəfərə, onun illik artımı isə 1,0 faizdən 1,2 faizə çatmışdır.

Respublika əhalisinin artımında baş vermiş yuxarıda göstərilən dəyişikliklər onun ayrı-ayrı iqtisadi rayonlarında, şəhər və kənd yerlərində də öz əksini tapmışdır (4-cü cədvələ bax). 4-cü cədvəlin məlumatlarından göründüyü kimi, həm 1990-2003-cü və həm də 2003-2015-ci illərdə respublikada və onun bütün iqtisadi rayonlarında, şəhər və kənd yerlərində əhalinin sayı xeyli artıb çoxalmışdır. Burada ilk olaraq diqqət çəkən əsas cəhət ondan ibarətdir ki, 2003-2015-ci illərdə ölkə əhalisinin, o cümlədən şəhər əhalisinin sayı əvvəlki illərlə (1990-2003-cü illər) müqayisədə daha sürətlə çoxalmış və bu vəziyyət respublikanın əksər iqtisadi rayonları üçün xarakterik olmuşdur. Belə ki, əgər 1990-2003-cü illərdə ölkə əhalisinin sayı 115,0 faiz (ayrı-ayrı iqtisadi rayonlarda 101,2-124,2 faiz arasında dəyişməklə), o cümlədən şəhər yerlərində 108,0 faiz (ayrı-ayrı iqtisadi rayonlarda 101,2-122,0 faiz arasında dəyişməklə) artmışdırsa, 2003-2015-ci illərdə bu artım ölkə əhalisi üzrə 117,0 faiz (ayrı-ayrı iqtisadi rayonlarda 108,0-141,0 faiz arasında dəyişməklə), şəhər əhalisi üzrə 122,7 faiz (ayrı-ayrı iqtisadi rayonlarda 110,6-147,2 faiz arasında dəyişməklə) təşkil etmişdir. Abşeron iqtisadi rayonu istisna olmaqla qalan bütün iqtisadi rayonlarda kənd əhalisinin artım sürəti əvvəlki dövrlə müqayisədə xeyli aşağı olmuşdur. Burada onu da qeyd etmək lazımdır ki, 2003-2015-ci illərdə həm bütünlükdə ölkədə, həm də onun ayrı-ayrı ərazilərində əhalinin təkcə nisbi mənada artımı deyil, həm də mütləq mənada artımı 1990-2003-cü illərlə müqayisədə xeyli çox olmuşdur. Bunu ondan görmək olar ki, əgər 1990-2003-cü illərdə ölkə əhalisinin sayı 1070,6 min nəfər; o cümlədən şəhər əhalisinin sayı 307,0 min nəfər; kənd əha-

Ş.M. Muradov
Əməkdar Elm Xadimi,
AMEA-nın müxbir üzvü,
i.e.d., prof.

lisinin sayı 763,6 min nəfər artmışdırsa, 2003-2015-ci illərdə bu artım ölkə əhalisi üzrə 1390,5 min nəfər, o cümlədən şəhər əhalisi üzrə 944,0 min nəfər, kənd əhalisi üzrə isə 446,5 min nəfər təşkil etmişdir. Başqa sözlə desək, 2003-2015-ci illərdə 1990-2003-cü illərdə olduğuna nisbətən ölkə əhalisinin artımı 319,4

dur. Burada onu da qeyd etmək lazımdır ki, son illərdə ölkəmizin bütün iqtisadi rayonlarının sosial-iqtisadi inkişafı sahəsində həyata keçirilmiş tarazlayıcı iqtisadi siyasət nəticəsində respublikanın iqtisadi rayonlarının hamısında, onların şəhər və kənd yerlərində əhalinin artımında müsbət dəyişikliklər baş vermiş və dəyişikliklər indi də davam etməkdədir. 4-cü cədvəlin məlumatlarından göründüyü kimi, 2003-2015-ci illərdə ölkə əhalisinin ən sürətli artımı Abşeron (41,0 faiz); Bakı şəhəri (20,5 faiz); Naxçıvan MR (19,8 faiz) və Lənkəran; şəhər əhalisinin ən sürətli artımı Dağlıq Şirvan (47,2 faiz); Abşeron (41,9 faiz); Lənkəran (41,2 faiz); Kəlbəcər-Laçın

qadınların sayına nisbətən daha sürətlə artıb çoxalmış və əhalinin tərkibində onların xüsusi çəkisi azalaraq 1991-ci ildəki 51,2 faizdən 2003-cü ildə 50,9 faizə, 2014-cü ildə isə 50,2 faizə; hər 1000 kişiyə düşən qadınların sayı isə müvafiq surətdə 1048 nəfərdən 1038 nəfərə və 1009 nəfərə düşmüşdür. Qeyd edilən dövrdə ölkə əhalisinin tərkibində qadınların xüsusi çəkisinin azalmasının əsas səbəblərindən biri həmin dövrdə diri doğulmuş uşaqlar arasında qız uşaqlarının xüsusi çəkisinin aşağı düşməsinə bağlıdır. Faktlara müraciət edək. Belə ki, əgər 1991-ci ildə respublikada diri doğulmuş 190,3 min nəfər, 92,5 min nəfəri və ya 48,6 faizi, müvafiq surətdə

Azərbaycan Respublikasında və onun iqtisadi rayonlarında, şəhər və kənd yerlərində əhalinin dinamikası (1990-2015-ci illərdə)

İqtisadi rayonlar	1990			2003			2015			1990-2015-ci illərdə %-lə			2003-2015-ci illərdə %-lə		
	Cəmi əhali (min nəfər)	O cümlədən		Cəmi əhali (min nəfər)	O cümlədən		Cəmi əhali (min nəfər)	O cümlədən		Cəmi əhali (min nəfər)	O cümlədən		Cəmi əhali (min nəfər)	O cümlədən	
		Şəhər yerlərində	Kənd yerlərində		Şəhər yerlərində	Kənd yerlərində		Şəhər yerlərində	Kənd yerlərində		Şəhər yerlərində	Kənd yerlərində			
Azərbaycan Respublikası	7131,9	3847,3	3284,6	8202,5	4151,3	4048,2	9593,0	5098,3	4494,7	115,0	108,0	123,2	117,0	122,7	111,0
Bakı şəhəri	1807,0	1807,0	-	1828,8	1828,8	-	2204,0	2204,0	-	101,2	101,2	-	120,5	120,5	-
Abşeron	338,2	313,0	25,2	391,4	360,7	551,8	508,1	43,7	115,7	106,6	121,8	141,0	141,9	142,3	
Gəncə-Qazax	967,6	457,3	510,3	1108,6	562,1	606,5	1240,8	571,0	669,8	114,6	109,8	118,9	114,2	113,7	110,4
Şəki-Zaqatala	451,7	113,5	338,2	535,8	131,0	404,8	599,9	169,3	430,6	118,6	115,4	119,7	112,0	129,2	106,4
Aran	1383,9	529,6	854,3	1679,9	618,3	1061,6	1936,0	729,6	1206,4	121,4	116,8	124,3	115,2	118,0	113,6
Lənkəran	613,2	155,5	457,7	761,4	172,0	589,4	893,3	242,8	650,5	124,2	110,6	128,7	117,3	141,2	110,4
Quba-Xaçmaz	373,7	123,1	250,6	456,8	141,3	315,5	525,7	175,8	349,9	122,2	114,8	125,9	115,1	124,4	110,9
Yuxarı Qarabağ	513,3	166,1	347,2	605,2	192,2	413,0	653,5	212,5	441,0	117,9	115,7	119,0	108,0	110,6	106,8
Kəlbəcər-Laçın	169,4	34,5	134,9	207,3	40,1	167,2	244,0	52,7	191,3	122,4	116,2	124,0	117,7	131,4	114,4
Dağlıq Şirvan	212,6	58,0	154,6	260,2	70,7	189,5	304,0	104,1	199,9	122,4	122,0	122,6	116,8	147,2	105,5
Naxçıvan MR	300,5	88,9	211,6	367,1	99,1	268,0	439,8	128,2	311,6	122,2	109,2	126,6	119,8	129,4	116,3

min nəfər və ya 29,9 faiz; o cümlədən şəhər əhalisinin artımı 637,0 min nəfər və ya 3,1 dəfə çox olmuş; kənd əhalisinin artımı isə 317,1 min nəfər və ya 41,5 faiz az olmuşdur. Halbuki, müqayisə edilən dövrdə kənd yerlərində əhalinin hər 1000 nəfərinə düşən doğulanların və təbii artımın sayı həm ölkə üzrə və həm də şəhər yerlərində olduğuna nisbətən xeyli çox olmuşdur. Bunu ondan görmək olar ki, əgər 2003-cü ildə respublika əhalisinin hər 1000 nəfərinə düşən doğulanların sayı 14,0 nəfər; təbii artımın sayı 8,0 nəfər; şəhər yerlərində isə müvafiq surətdə 12,2 və 6,2 nəfər təşkil etmişdirsə, kənd yerlərində 15,9 və 9,8 nəfər olmuşdur. Eyni vəziyyət 2014-cü ildə də öz qüvvəsini saxlamışdır. Belə ki, həmin ildə əgər ölkə üzrə əhalinin hər 1000 nəfərinə düşən doğulanların sayı 18,1 nəfər; təbii artımın sayı 12,2 nəfər, şəhər yerlərində isə müvafiq qaydada 16,3 və 10,3 nəfər təşkil etmişdirsə, kənd yerlərində 20,1 və 14,3 nəfər olmuşdur. Bu rəqəmlərin təhlilindən aydın olur ki, 2003-cü ildə respublikanın orta göstəriciləri ilə müqayisədə kənd yerlərində əhalinin hər 1000 nəfərinə düşən doğulanların sayı 13,6 faiz; təbii artımın sayı 22,5 faiz; şəhər yerlərində olduğuna nisbətənə müvafiq surətdə 30,3 və 58,0 faiz yüksək olmuşdur. 2014-cü ildə də oxşar mənzərənin şahidi oluruq. Həmin ildə də ölkənin orta göstəricilərinə nisbətən kənd yerlərində əhalinin hər 1000 nəfərinə düşən doğulanların sayı 11,0 faiz; təbii artımın sayı 17,2 faiz; şəhər yerlərində olduğuna nisbətənə müvafiq surətdə 23,3 və 38,8 faiz çox olmuş-

(31,4 faiz); Naxçıvan (29,4 faiz) və Şəki-Zaqatala (29,2 faiz); kənd əhalisinin ən sürətli artımı isə Abşeron (42,3 faiz); Naxçıvan (16,3 faiz); Kəlbəcər-Laçın (14,4 faiz) və Aran (13,6 faiz) iqtisadi rayonlarında qeyd edilmişdir. Əhalinin artımındakı bu ərazi fərqlərini şəhər və kənd yerlərinə ayırmaqla nəzərdən keçirdikdə aydın olur ki, qeyd edilən dövrdə ölkənin kənd yerlərində əhalinin sayının şəhər yerlərinə nisbətən az artmasının əsl səbəbi, hər şeydən əvvəl, ölkədə urbanizasiya prosesinin güclənməsi; yeni şəhər və qəsəbələr yaradılması, kənd əhalisinin bir qisminin müəyyən səbəblər üzündən şəhər yerlərində yaşamağa üstünlük vermələri və sair bu kimi başqa obyektiv və subyektiv amillərlə bağlıdır. Ölkənin demografik inkişaf vəziyyətini xarakterizə edən mühüm göstəricilərdən biri də onun əhalisinin cins-yaş quruluşunda baş verən dəyişikliklərdən ibarətdir. Rəsmi statistikanın məlumatlarına əsasən, 1991-2014-cü illərdə ölkəmizin əhalisinin sayı 32,9 faiz artaraq 7218,5 min nəfərdən 9543,0 min nəfərə, o cümlədən 2003-2014-cü illərdə 16,0 faiz artaraq 8269,2 min nəfərdən 9593,0 min nəfərə çatmasına rəğmən, müvafiq surətdə kişilərin sayı 35,5 faiz artaraq 3524,1 min nəfərdən 4775,8 min nəfərə və 17,7 faiz artaraq 4058,0 min nəfərdən 4775,8 min nəfərə; qadınların sayı isə müvafiq surətdə 30,4 faiz artaraq 3694,4 min nəfərdən 4817,2 min nəfərə və 14,4 faiz artaraq 4211,2 min nəfərdən 4817,2 min nəfərə çatmışdır. Bu rəqəmlərdən göründüyü kimi, müqayisə edilən hər iki müddət ərzində kişilərin sayı

1995-ci ildə 143,3 min nəfərin 68,2 min nəfəri və ya 47,6 faizi; 2000-ci ildə 117,0 min nəfərin 54,4 min nəfəri və ya 46,5 faizi; 2005-ci ildə 141,9 min nəfərin 65,7 min nəfəri və ya 46,3 faizi; 2014-cü ildə isə 170,5 min nəfərin 79,1 min nəfəri və ya 46,4 faizi qızların payına düşmüşdür. Qeyd edilən dövrdə ölkəmizdə diri doğulmuş uşaqlar arasında qızların xüsusi çəkisinin azalmasına da səbəbsiz deyildir. Bunun əsl səbəblərindən biri son vaxtlarda dünyanın bir sıra ölkələrində, xüsusilə də müsəlman dövlətlərində olduğu kimi, respublikamızda da bəzi ailələr tərəfindən müəyyən texniki avadanlıqların köməkliyi ilə əvvəlcədən ana bətnində qız uşaqlarının mövcudluğu müəyyənləşdirilərək, süni surətdə onların dünyaya gəlmələrini qarşısının alınması hallarının artmasıdır. Halbuki, uzun illərin və tarixi inkişafın sübutundan keçmiş demografik hadisə və proseslərdə baş vermiş qanunauyğunluqlar onu göstərir ki, bir qayda olaraq, diri doğulan hər 100 qız uşağına 105-106 nəfər oğlan uşağı doğulur və bütün dünyada hər 100 nəfər diri doğulan qız uşağına 105-106 nəfər oğlan uşağının doğulması normal hal hesab edilir. Lakin buna baxmayaraq, respublikamızda hər 100 nəfər diri doğulan qız uşağına düşən oğlanların sayı 1960-1990-cı illərdə 105,7-106,5 nəfər; 1995-2014-cü illərdə isə 110,1-115,6 nəfər, o cümlədən şəhər yerlərində 113,1-119,5 nəfər, kənd yerlərində isə 107,7-118,8 nəfər arasında təbəddüd etməklə dəyişmişdir.

(davamı gələn sayımızda)

Azərbaycan Respublikası əhalisinin dinamikası və quruluşu (1991-2015-ci illərdə)

İllər	Əhalinin sayı (min nəfər)	Onlardan		Bütün əhaliyə nisbətən qadınlar %-lə		Bütün əhaliyə nisbətən qadınlar %-lə		Bütün əhali arasında %-lə	
		Kişilər	Qadınlar	Şəhər əhalisi (min nəfər)	Kənd əhalisi (min nəfər)	Şəhər əhalisi (min nəfər)	Kənd əhalisi (min nəfər)	Şəhər əhalisi (min nəfər)	Kənd əhalisi (min nəfər)
1989	7021,2	3423,8	3597,4	51,2	3805,9	3215,3	54,2	45,8	
1990	7131,9	3481,7	3650,2	51,2	3847,3	3284,6	53,9	46,1	
1991	7218,5	3524,1	3694,4	51,2	3858,3	3360,2	53,5	46,5	
1992	7324,1	3579,2	3744,9	51,1	3884,4	3939,7	53,0	47,0	
1993	7440,0	3641,2	3798,8	51,1	3928,5	3511,5	52,8	47,2	
1994	7549,6	3702,5	3847,1	51,0	3970,9	3578,7	52,6	47,4	
1995	7643,5	3754,6	3888,9	50,9	4005,6	3637,9	52,4	47,6	
1999	7953,4	3883,1	4070,3	51,1	4064,3	3889,1	51,1	48,9	
2000	8032,8	3922,8	4110,0	51,2	4116,4	3916,4	51,1	48,9	
2003	8202,5	4023,0	4179,5	50,9	4154,3	4048,2	50,6	49,4	
2005	8447,4	4156,2	4291,2	50,8	4423,4	4024,0	52,4	47,6	
2009	8922,4	4414,4	4508,0	50,5	4739,1	4183,3	53,1	46,9	
2010	8997,6	4455,5	4542,1	50,5	4774,9	4222,7	53,1	46,9	
2015	9593,0	4775,8	4817,2	50,2	5098,3	4494,7	53,1	46,9	
1991-2015-ci illərdə %-lə	132,9	139,5	130,4	-1,0	132,1	133,8	-0,4	+0,4	
2003-2015	116,0	117,7	107,9	-0,7	120,3	111,5	+1,9	-1,9	

sistēmində bazar münasibətlərinin tələblərindən irəli gələn köklü islahatların aparılmasını tələb edir. Müstəqillik illərində, xüsusilə son 12 il ərzində ölkəmizdə əhalinin sağlamlığının yüksəldilməsi sahəsində qazanılmış uğurlardan biri də doğulanda əhalinin gözlənilən ömür uzunluğunun xeyli artırılmasıdır. Bunu ondan görmək olar ki, əgər 2005-ci ildə respublikamızda doğulanların gözlənilən ömür uzunluğu 72,4 yaş, o cümlədən kişilər arasında 69,6; qadınlar arasında 75,1 yaş təşkil etmişdirsə, onun səviyyəsi yüksələrək 2015-ci ilin əvvəlində cəmi əhali üzrə 74,2; o cümlədən kişilər arasında 71,6; qa-

